

ABDULLA QODIRIYNING TARIXIY ROMANLARI VA O'ZBEK
ROMANCHILIGINING SHAKLLANISHI

Jo'rayev Asrorbek Tog'aymurod o'g'li

Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti 2-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Qodiriyning "O'tgan kunlar" romani va o'zbek romanigachiligida qo'shgan hissasi yoritilgan. Bu davrda o'zbek xalqi o'ziga xos etnos sifatida shakllandi, keyinchalik u o'zbek xalqining mustaqil respublikasini shakllantirishiga zamin yaratdi. Qodiriy romanini o'zbek xalqi tarixining bosib o'tgan yo'li, qiyofasi sifatida qabul qilish mumkin. Muallif yashagan davr va zamonaviy O'zbekiston o'rtasidagi farqlarni ko'rsatish maqsadida romanning diqqatga sazovor o'rinlari tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: "O'tgan kunlar", "Mehrobdan chayon", roman, adib, o'tmish, "Juvonboz", adabiyot.

KIRISH

Abdulla Qodiriy 20-asrning eng nufuzli o'zbek adiblaridan biri edi. Uning birinchi to'liq metrajli "O'tkan kunlar" romani zamonaviy o'zbek adabiyoti durdonalaridan biri sanaladi. Bu mehrli, dilkash va ehtirosli muhabbat ertagi millionlab qalblarni zabt etib, muallif nasrining go'zalligi, ulug'vorligi bilan o'quvchilarni o'ziga rom etdi. Qodiriy 1894-yil 10-aprelda Toshkentda badavlat savdogar oilasida tug'ilgan. U o'zining ilk she'rlarini 1912-yilda nashr eta boshlagan, biroq Qodiriy o'zbek adabiyotiga romanchi sifatida eng muhim hissasini qo'shgan. U o'zining "O'tkan kunlar" va "Mehrobdan chayon" nomli ikkita tarixiy romani bilan mashhur. Qodiriy arab, fors va rus tillarini yaxshi bilgan, Nikolay Gogol va Anton Chexovning adabiy asarlarini o'zbek tiliga tarjima qilgan. Yozuvchining ilk ijodi 1913-1914 yillarda boshlangan, dastlab u shoir sifatida qalam tebratgan. Uning "Ahvolimiz", "Millatim", "To'y", "Fikr ailagil" kabi she'rlari "Sadoi Turkiston" gazetasi va "Oina" jurnalida (1914-1915) chop etilgan. A.Qodiriy bu she'rlarida o'z vatandoshlarini jaholat va xurofotga qarshi kurashga chaqirib, ma'rifatparvar shoir sifatida namoyon bo'ldi. Shu yillarda u "Baxtsiz kuyov", "Hech kim bilmaydi" (1915) kabi pyesalarni ham yozgan. Uning "Juvonboz", "Uloqda" (1916) kabi hikoyalarida o'z xalqini savodli, bilimli, madaniyatli, erkin ko'rish istagi seziladi.

Adib o'zining ilk asarlarini turli taxalluslar bilan nashr ettirgan. Ana shunday laqablardan biri va xalq orasida mashhuri Julqunboy.

1924-yilda Abdulla Qodiriy Moskvaga borib, Jurnalistlar institutida tahsil oladi. Moskvadan qaytgach, "Mushtum" jurnalida mustaqil muxbir bo'lib ishlay boshladi. Uning "Tosh toj nima deydi?" va "Kalvak mahzum xotirasidan" turkumidagi hajviy hikoyalar ilk bor shu jurnalda chop etilgan.

1917-191-yillarda Abdulla Qodiriy "O'tkan kunlar" romani uchun material to'play boshladi. 1922-yilda "Inqilob" jurnalida birinchi o'zbek romanining birinchi boblari bosiladi. 1925-1926-yillarda "O'tkan kunlar" uch qismdan iborat kitob holida nashr etilgan. 1928-yilda yozuvchining ikkinchi tarixiy romani - "Mehrobdan chayon" nashr etildi. Yozuvchi ikkala tarixiy romanida ham xalqning milliy mustamlaka zulmidan ozod bo'lish umidini ifodalaydi.

Abdulla Qodiriy 1934 yilga kelib qishloq hayoti mavzusiga bag'ishlangan "Obid ketmon" qissasini yozadi. Gogolning "Uylanish" komediyasini, G'arb adiblarining qator hajviy hikoyalarini ham o'zbek tiliga tarjima qilgan.

Abdulla Qodiriy Amir Umarxon va namoz o'g'risi davri haqida romanlar yaratishni orzu qilgan. Ammo avtoritar tuzum bu orzularning amalga oshishiga imkon bermadi. 1926-yilda Abdulla Qodiriy "Mushtum"da e'lon qilingan "Ijtimoiy jumlar" maqolasi tufayli qisqa muddatga qamaldi. 1937-yil 31-dekabrda ikkinchi marta "xalq dushmani" sifatida qamalgan, 1938-yil 4-oktabrda Toshkentda otib tashlangan.

Qodiriyning fojiali o'limidan so'ng uning "O'tkan kunlar" romani keyingi yillar davomida ta'qiqlangan va romanni uyda saqlagan odamlar politsiya tomonidan so'roqqa tutilishi yoki hibsga olinishi xavfi ostida qolgan.

Sevgi, sadoqat, rashk, xiyonat - "O'tkan kunlar" - bu epik nisbatlar haqidagi ertak, o'z davrining ijtimoiy cheklovlari tuzog'iga tushib qolgan ikki yosh oshiqning hikoyasi. 1800-yillarning o'rtalarida Markaziy Osiyoda bo'lib o'tgan voqealar bizni qadimiy Ipak yo'lining ekzotik shaharlari, go'zal qishloqlari va bepoyon dashtlari bo'ylab qiziqarli sayohatga olib boradi. Bizning hamrohlarimiz savdogarlar va hazil-mutoyibalar, qo'rqinchli qahramonlar va dahshatli yovuzlar, oshiq qizlar va jozibali go'zallardir. Qodiriy o'zining lirik nasri va betakror hazili bilan bu obrazlarning barchasini deyarli nazokat bilan jonlantiradi. Shunga qaramay, u ba'zi noqulay muammolarni ko'tarishdan tortinmaydi - masalan, ayollarning roli yoki farzandlik burchi tushunchasi - bu oxir-oqibat uning Romeo va Julettasi boshiga tushgan fojiaga hissa qo'shadi.

O'zbek tilida yozilgan birinchi to'liq metrajli roman sifatida e'tirof etilgan "O'tgan kunlar" 1920-yillardagi kabi bugun ham o'rinli, chunki unda tadqiq etilgan azaliy qadriyatlar har bir yosh va avlodda aks-sado beradi. "O'tgan kunlar"da Qodiriyning lirik nasrida shaxsiy fikrlash, tarixiy voqealar, O'zbekistonning maftunkor go'zalligi haqidagi ertaklar to'qilgan. Uning so'zlari qahramonlar, manzaralar va his-tuyg'ularning yorqin portretlarini chizib, kitob yopilgandan keyin uzoq vaqt davomida aks-sado beradigan xotiralar gobelenini yaratadi. Qodiriy qalamiga mansub she'riy ta'riflarni insoniy holatga oid o'tkir mushohadalar bilan bemalol uyg'unlashtirgani uning til mahoratidan dalolatdir.

"O'tkan kunlar"ning eng hayratlanarli jihatlaridan biri uning sahifalarida chuqur hikmat borligidir. Qodiriyning hayot, ishq, vaqt o'tishi haqidagi mushohadalari o'quvchida doimiy taassurot qoldiradi. U insoniy munosabatlarning murakkab tomonlarini nozik tadqiq qiladi, sevgining mo'rtligini, sog'inchning achchiq-shirin tabiatini ochib beradi. U o'z so'zlari orqali bugungi kunimizni shakllantirish va kelajagimizni yoritish uchun xotiralar kuchini eslatadi.

"O'tgan kunlar"dan quyidagi iqtibos kitobning chuqur hissiy rezonansini qamrab oladi: "O'tmish - bizning qalbimizdagi muqaddas makon bo'lib, u erda kulgi va ko'z yoshlar aks-sadolari yashaydi, biz kim bo'lganimizni, kim ekanligimizni va kim bo'lishimiz mumkinligini eslatadi".

"O'tgan kunlar" kitobxonlarning turli qatlamlarida aks-sado beradigan abadiy xazinadir. Qodiriyning lirik tili, teran mulohazalari, insoniy tuyg'ularning nozik tasviri bu kitobni unutilmas o'qishga aylantiradi. U adabiyotning inson ruhiyatining mohiyatini qamrab olish va umumiy hayotimiz murakkabligi ichida topilgan go'zallikni yoritib berish qudratini eslatuvchi bo'lib xizmat qiladi. Bu betakror adib ikki asr ijtimoiy, siyosiy va ma'naviy iztiroblarning

mukammal ziddiyatli va notinch davr ostonasida shakllandi. Albatta, bu davrlar uning ijodida ziddiyatli, ijtimoiy va hayotiy taassurotlardan xoli bo'lmagan salmoqli iz va dunyoqarash qoldirdi. Umuman, Abdulla Qodiriyning adabiy izlanishlarini doimiy yuksalishlar, hayratlanarli ijodiy siljishlar belgilab beradi. Abdulla Qodiriyning tarixiy mavzuga bo'lgan ishtiyoqi uning o'z xalqining o'tmishini anglashga intilishi, sabr-toqati, mehnatsevarligi, xalqning ozodlik va istiqloq yo'lidagi qahramona kurashi bilan izohlanadi. 1961-yilda rus tilida nashr etilgan "Mehrobdan chayon" romanining o'ziga xos xususiyatlaridan biri shundaki, yozuvchi o'zbek xalqi hayoti va tarixini, davr ranglarini, xarakterini yorqin va samimiy ifodalay olgan.

Abdulla Qodiriy bu romanni ochishda o'zbek tarixiy romaniga poydevor qo'yadi. Yozuvchi o'zining "Mehrobdan chayon" romanida realistik yo'nalish an'alarini sezilarli boyitdi, personajlarning psixologik shakliga muhim hissa qo'shdi, insonning ichki dunyosini ifodalashning yangi usullarini ochib berdi, xarakter o'zgarishlarini ko'rsatdi. Abdulla Qodiriy feodal tuzumdagi xalq hayotining o'ziga xos mazmun-mohiyatini ochib berishga harakat qildi, hukmdorlar, ma'naviyat ustozlarining xatti-harakatlari va xarakterini ko'rsatadi.

Xulosa: Ulug' insonlar va ularning asarlarini to'liq anglab bo'lmaydi, xuddi gavyarlardagidek. Qancha vaqt o'tmasin, bunday asarlar qanchalik o'rganilmasin ularning yangi qirralari ochiladi. Abdulla Qodiriy ana shunday buyuk siymolardan biridir. "O'tkan kunlar" o'zbek roman janriga asos solgan. Nemis tadqiqotchisi Moris Shreder "Roman tajribasizlikdan tajribaga, sarobdan o'tishning qiyinchiliklarini tasvirlaydi." deb e'tirof etgan. Shu asari bilan Abdulla Qodiriy o'zbek romanchiligiga ulkan hissa qo'shgan, desak adashmagan bo'lamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Koshjanov M. Abdulla Qadiri's visual art. T.: Science, 1966.
 - 2.Koshjanov M. Identity of Uzbek. T., 1994.
 - 3.Creative evolution of Mirzaev I. Abdulla Qadiri. T.: Science, 1977.
 - 4.Kadiri A. The difficulty of creativity. Tashkent: Teacher 1995
- Jo'rayev Asrorbek Tog'aymurod o'g'li Islom Karimov nomidagi Toshkent Davlat Texnika universiteti 2-kurs talabasi